

О. П. Куліков,
кандидат юридичних наук

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРИМУШУВАННЯ ДО ШЛЮБУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: k_kripp@ukr.net

Метою даної статті є аналіз примушування до шлюбу в умовах воєнного стану та розробка теоретичних та практичних рекомендацій для протидії такому явищу. *Методи:* для досягнення визначеної мети були використані загальні та спеціальні наукові (спеціальні) методи. Використання цих методів дозволило окреслити проблеми протидії примушуванню до шлюбу з кримінально-правової та кримінологічної точок зору та запропонувати практичні рекомендації для протидії цьому явищу. *Результати:* в контексті збройної агресії виникає кілька додаткових питань. Першим є примусові шлюби військових з жінками з окупованих територій, в умовах збройної агресії. Ні про одношлюбність, ні про добровільність тут говорити не можна. Другим є випадок, коли процедура реєстрації шлюбу в умовах воєнних дій недоступна. Сімейний кодекс України в таких випадках дозволяє визнавати законним шлюб, зареєстрований відповідно до релігійної церемонії. Однак при цьому дотримання засад добровільності та одношлюбності по суті залишається відповідальністю наречених, бо священник не може перевірити достовірність таких даних.

Ключові слова: кримінальне правопорушення; шлюб; примушування до шлюбу; воєнний стан; співжиття без укладання шлюбу.

Постановка проблеми та її актуальність. У даний час Україна стала жертвою збройної агресії. В умовах воєнного стану особи, які не були мобілізовані, проводять більшість часу вдома або в укриттях, що сприяє збільшенню кількості кримінальних правопорушень у сімейній та особистій сферах: від стрімкого росту домашнього насильства до збільшення кількості випадків примушування до шлюбу. Особливої актуальності це питання набуває на тимчасово окупованих територіях. Ці кримінальні правопорушення, поряд із мародерством та викраденням майна осіб, які тимчасово покинули власне житло, є прикметою воєнного часу. Проте, якщо у випадку мародерства законодавець визнав проблему та посилив відповідальність за такі дії, то щодо правопорушень у сімейній та особистій сферах питання на офіційному рівні не піднімалося навіть у форматі дискусії.

У той же час, саме примушування до шлюбу в умовах воєнного стану з кримінологічної точки зору є тим кримінальним правопорушенням, яке дозволяє комплексно проаналізувати проблемні питання захисту приватного життя під час збройної агресії.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Дослідженню даної теми присвячені роботи І.Сингаївської [1], Ш.Давлагова [2], А.Андрушка [3], П. Камінського [4], Т. Пенькова [5], О. Таран [6] та ін.

Метою даної статті є аналіз примушування до шлюбу в умовах воєнного стану та розробка теоретичних і практичних рекомендацій для протидії такому явищу.

Виклад основного матеріалу. Сімейне життя, яке включає в себе, серед іншого, право вільно вступати в шлюб із обраним партнером та вільно розлучатися за власним бажанням, є невід'ємною частиною приватного життя особи.

Тому, відповідно до ст. 32 Конституції, ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України [7]. Тому, встановлюючи відповідальність за примушування до шлюбу, законодавець має діяти з великою точністю та обачністю. З одного боку, не порушуючи право громадян на приватне життя, а з іншого – захищаючи права вразливих осіб від протиправних посягань.

Варто пам'ятати, що згідно з офіційною статистикою, в довоєнний час кількість примушувань до шлюбу в Україні, про яку ставало відомо правоохоронцям, була майже нульовою. Це було викликано кількома причинами, які спробуємо коротко проаналізувати.

Перш за все, серед причин варто вказати низьку обізнаність простих громадян та працівників правоохоронних органів з питань кваліфікації конкретних дій кримінального правопорушника як таких, що утворюють склад кримінального правопорушення «примушування до шлюбу». Це стосується не лише певних особливостей юридичного складу даного кримінального правопорушення, а й самого факту існування такої заборони в кримінальному кодексі.

Наступною причиною є висока латентність кримінальних правопорушень, які мають відношення до особистого та статевого життя. Як і про випадки, скажімо, зґвалтувань, потерпілі повідомляють правоохоронцям порівняно рідко, так як у процесі дізнання і слідства доказуванню підлягають досить особисті для потерпілих моменти, а сам процес розслідування таких злочинів в Україні не забезпечує належного рівня психологічної та іншої допомоги потерпілим з боку правоохоронців та держави.

Третя причина лежить в основному в площині практичної криміналістики: наразі відсутні чіткі методичні рекомендації щодо особливостей розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень.

Четверта причина стосується передусім суспільних установок в Україні, які є в багатьох аспектах відверто архаїчними: вони покладають всю відповідальність за шлюб та родину на жінку, толерують раннє заміжжя та репродуктивне насильство, примушують жінок до догляду за

родичами похилого віку та малолітніми дітьми, сприяють односторонньому виконанню жінками всієї репродуктивної праці, а також перешкоджають активному працевлаштуванню жінок. У контексті примушування до шлюбу це призводить до того, що потерпіла, яка одружувалася не з власної волі, сама вважає, що, коли вона не змогла уникнути небажаного заміжжя (навіть якщо заміжжя було результатом зґвалтування, насильства та погрози вбивством), то в подальшому нібито «мусить» дбати про кримінального правопорушника та не вимагати його покарання.

П'ята причина лежить у площині недостатньої уваги священнослужителів та працівників органів реєстрації актів цивільного стану до того, чи є бажання одружитися дійсним волевиявленням сторін, або воно виникло в результаті примушування. Наразі відсутні навіть найпростіші методичні вказівки для таких працівників, які б відображали певні фактори ризику не добровільності при укладенні шлюбу та алгоритми їх поведінки в таких ситуаціях.

Також, варто вказати, що шлюб за своєю суттю є складним правовим інститутом. Сам по собі факт реєстрації шлюбу, як юридичний факт, є метою кримінального правопорушника досить рідко – хіба що у випадках, коли саме через факт примушування до шлюбу планується заволодіння майном потерпілої особи або факт по суті фіктивного шлюбу планується використати для досягнення інших корисливих злочинних цілей.

У той же час, переважна більшість шлюбів, укладених під примусом, як мету таких дій передбачають не лише проведення світської чи релігійної церемонії укладення шлюбу, а й певні попередні чи подальші злочинні дії щодо потерпілої особи.

До злочинних дій, які часто передують примушуванню до шлюбу, належить, наприклад, виплата батькам нареченої чи нареченого грошей. Це позбавляє потерпілу особу підтримки власної родини та зменшує її можливості до спротиву небажаному шлюбу. З кримінально-правової точки зору, такі дії родичів мають кваліфікуватися як торгівля людьми за ст. 149 Кримінального кодексу (далі – КК) України.

Також діями, які передують примушуванню до шлюбу, часто можуть бути: незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК), зґвалтування (ст. 152 КК), погроза вбивством (ст. 129 КК) та ін. Вони також направлені в даному разі на те, щоб зменшити опір потерпілої особи та домогтися укладення шлюбу.

До кримінально караних дій, які слідують за укладенням примусового шлюбу як фактом належить перш за все, але не виключно, зґвалтування (ст. 152 КК) та вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 КК) та інші злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності.

В даному аспекті проблемними є два питання: примушування до шлюбу дітей та примусова вагітність. Розглянемо кожен із цих аспектів.

При примушуванні до шлюбу неповнолітніх та малолітніх наявні ряд особливостей. Перш за все, варто вказати, що КК в ч. 2 ст. 151-2 розглядає примушування до шлюбу, вчинене щодо особи, яка не досягла шлюбного віку згідно із законодавством, як кваліфікований склад кримінального правопорушення.

При цьому, на жаль, законодавчо не врегульовано положення про те, що шлюб з особою, яка не досягла шлюбного віку (тобто апріорі не розуміє всього комплексу взаємних обов'язків, які на неї накладає шлюб) за означенням не може бути добровільним. Тобто наразі існує парадоксальна ситуація, коли фактично потрібно доводити окремо факт примусу до шлюбу щодо особи, яка за означенням не може дати на шлюб власну добровільну згоду. При цьому законодавець ніяк не диференціює вік такої особи, і навіть, скажімо, спроба взяти шлюб з п'ятирічною дитиною потребує окремого доказування наявності примушування.

Тому наразі ч. 2 ст. 151-2 КК щодо примушування до шлюбу, вчинене щодо особи, яка не досягла шлюбного віку, потребує конкретизації, а саме – виділення даного положення в окремий кваліфікований склад кримінального правопорушення – ч. 3 ст. 151-2 КК. Текст пропонуємо сформулювати наступним чином – «вступ у шлюб з особою, яка не досягла шлюбного віку згідно із законодавством, вчинений особою, яка

досягла шлюбного віку» – це дозволить прибрати логічну суперечність у теперішньому формулюванні та сприятиме більшому захисту прав дітей.

Наступним проблемним аспектом примушування дітей до шлюбу є наявність у багатьох випадках (не у всіх, звісно, адже дитину для цілей примушування до шлюбу може бути, наприклад, викрадено абощо) певної відповідальності батьків. У таких випадках саме вони замість дитини дають «згоду» на шлюб та схиляють дитину не чинити спротиву. Це може бути викликане багатьма причинами: відсутністю коштів на утримання дитини, подарунками зі сторони майбутнього нареченого, наявністю традицій, які дозволяють шлюби в більш ранньому віці та ін.

Разом із тим, наразі беззаперечно доведено, в тому числі на рівні ООН, що ранні шлюби негативно впливають на дітей, оскільки знижують їх доступ до освіти, що в майбутньому позбавляє їх доступу до гарної роботи та засобів до існування. Фактична неможливість суміщати домашні обов'язки в родині, часто – підліткова вагітність надзвичайно ускладнює майбутнє підлітків, які вступили в ранній шлюб порівняно з їх незаміжніми та неодруженими ровесниками. Це справедливо навіть при відносній добровільності такого раннього шлюбу. В той же час, якщо при укладенні шлюбу було наявне примушування, то небезпека та віддалені негативні наслідки для неповнолітнього збільшуються в рази.

Наступним фактором є репродуктивне насильство. Адже примусові шлюби, як правило, включають в себе вступ в статеві відносини. В свою чергу, статеві відносини часто завершуються вагітністю, яка може бути небажаною принаймні для одного з подружжя. Якщо вагітність не бажана для особи, яка примусила вступити іншу особу в шлюб, то можливе застосування за сукупністю з ч. 2 ст. 134 КК примушування до абортів без добровільної згоди потерпілої особи. В той же час, якщо вагітність є небажаною для особи, яку примусили вступити до шлюбу, це буде примусова вагітність, яка вписується в конструкцію кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК.

Про такі випадки широко відомо з соціальних мереж ще з 2014 року. Особливо показовим у даному контексті є те, що в більшості псевдо наречених, які примушували жінок до шлюбу, в інших країнах були офіційні дружини та діти. Проте, користуючись фактичною неможливістю встановлення дійсного шлюбного статусу наречених, відключенням від державних реєстрів та погрозами із застосуванням зброї з боку окупанта, багато хто з військовослужбовців «одружився» на окупованій території вдруге, втретє, а то і вчетверте.

Також варто враховувати те, що під час воєнного стану існують певні особливості реєстрації шлюбів. Перш за все, пришвидшено процедуру реєстрації шлюбу, він реєструється здебільшого в день подачі заяви. Не дивлячись на те, що в цілому в умовах воєнного стану це можна вважати позитивом, у випадках примушування до шлюбу така швидка реєстрація на користь зловмиснику.

В той же час, навіть процедура прискореної реєстрації шлюбу для багатьох в умовах воєнних дій недоступна. Сімейний кодекс України в таких випадках дозволяє визнавати законним шлюб, зареєстрований відповідно до релігійної церемонії. У багатьох випадках це є безальтернативним, оскільки державні органи та відповідні реєстри в районі бойових дій часто не працюють, і релігійні церемонії часто є єдиною можливістю укласти шлюб без ризику для життя. При цьому переважна більшість релігійних конфесій видає подружжю відповідний письмовий документ та вносить дані до відповідної книги. Однак при цьому дотримання засад добровільності та одношлюбності по суті залишається відповідальністю наречених, бо священник не може перевірити достовірність таких даних. У випадку ж, коли в умовах бойових дій та фактичної відсутності функціонуючих державних органів, відбувається примушування до шлюбу, то з юридичної точки зору постає питання кваліфікації таких дій як способу вчинення кримінального правопорушення – як примушування до фактичного співжиття чи примушування до шлюбу, бо в таких випадках, до повернення територій під контроль України, це є по суті одним і тим самим.

Висновки. В довоєнний час статистика примушування до шлюбу була низькою, що викликано рядом факторів: низькою обізнаністю населення та правоохоронців про існування цієї правової конструкції; природня висока латентність таких правопорушень, які мають певний стосунок до статевої сфери; відсутність чітких методичних рекомендацій щодо особливостей розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень; наявність архаїчних суспільних установок щодо ролі жінки в родині; недостатньою увагою священнослужителів та працівників органів реєстрації актів цивільного стану до того, чи є бажання одружитися дійсним волевиявленням сторін, або виникло в результаті примушування.

Разом із тим, сам по собі факт реєстрації шлюбу як юридичний факт, є метою кримінального правопорушника досить рідко – хіба що у випадках, коли саме через факт примушування до шлюбу планується заволодіння майном потерпілої особи або факт по суті фіктивного шлюбу планується використати для досягнення інших корисливих злочинних цілей. Переважна більшість шлюбів, укладених під примусом, як мету таких дій передбачають не лише проведення світської чи релігійної церемонії укладення шлюбу, а й певні попередні чи подальші злочинні дії щодо потерпілої особи.

В контексті збройної агресії виникає кілька додаткових питань. Першим є примусові шлюби з місцевими жінками, яке вчиняється військовослужбовцями противника, в умовах збройної агресії. Користуючись фактичною неможливістю встановлення дійсного шлюбного статусу наречених, відключенням від державних реєстрів та погрозами із застосуванням зброї з боку окупанта, багато хто з військовослужбовців «одружився» на окупованій території вдруге, втретє, а то і вчетверте.

Також варто враховувати й те, що під час воєнного стану існують певні особливості реєстрації шлюбів. Перш за все, пришвидшено процедуру реєстрації шлюбу, він реєструється здебільшого в день подачі заяви. В той же час, навіть процедура прискореної реєстрації шлюбу для багатьох в умовах воєнних дій недоступна. Сімейний кодекс України в таких випадках до-

зволяє визнавати законним шлюб, зареєстрований відповідно до релігійної церемонії. Однак при цьому дотримання засад добровільності та одношлюбності по суті залишається відповідальністю наречених, бо священник не може перевірити достовірність таких даних. У випадку ж, коли в умовах бойових дій та фактичної відсутності функціонуючих державних органів, відбувається примушування до шлюбу, то з юридичної точки зору постає питання кваліфікації таких дій як способу вчинення кримінального правопорушення – як примушування до фактичного співжиття чи примушування до шлюбу, бо в таких випадках, до повернення територій під контроль України, це є по суті одним і тим самим.

Література

1. Сингаївська І. Зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за примушування до шлюбу. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. № 2(31). С. 58-69. URL: [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2020-2\(31\)-5](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2020-2(31)-5)

2. Давлатов Ш.Б., Асеева А.В. Примушування до шлюбу в аспекті протидії домашньому насильству: криміналізація та іноземний досвід. *Правова позиція*. 2020. № 4(29). С. 102-106. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-4.20>

3. Андрушко А. Щодо доцільності криміналізації примушування до шлюбу. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2018. № 4(1), № 32. С. 170–173.

4. Камінський П.В. Генезис кримінально-правового захисту від примушування до шлюбу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: *Юриспруденція*. 2020. № 45. С. 129-133.

5. Пенькова Т.І., Гега В.О. Кримінальна відповідальність за примушення до шлюбу. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: *Юридичні науки*. 2020. Том 31 (70). № 1. С. 177-180. DOI: <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.1/31>

6. Таран О.С. Примушування до шлюбу: сімейно-правовий аспект. Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union: collective monograph.

Riga: Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. Part 2. P. 972–989. DOI: 10.30525/978-9934-588-43-3/2.21

7. Конституція України: Закон України від 28 чер. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

References

1. Syngai'vs'ka I. Zarubizhnyj dosvid reglamentacii' kryminal'noi' vidpovidal'nosti za prymushuvannja do shljubu. *Slovo Nacional'noi' shkoly suddiv Ukrainy*. 2020. № 2(31). S. 58-69. URL: [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2020-2\(31\)-5](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2020-2(31)-5)

2. Davlatov Sh.B., Asjejeva A.V. Prymushuvannja do shljubu v aspekti protydii' domashn'omu nasylstvu: kryminalizacija ta inozemnyj dosvid. *Pravova pozycja*. 2020. № 4(29). S. 102-106. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-4.20>

3. Andrushko A. Shhodo docil'nosti kryminalizacii' prymushuvannja do shljubu. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2018. № 4(1), № 32. S. 170–173.

4. Kamins'kyj P.V. Genezys kryminal'no-pravovogo zahystu vid prymushuvannja do shljubu. *Naukovyj visnyk Mizhnarodnogo humanitarnogo universytetu*. Ser.: *Jurysprudencija*. 2020. № 45. S. 129-133.

5. Pen'kova T.I., Gega V.O. Kryminal'na vidpovidal'nist' za prymushennja do shljubu. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernads'kogo*. Serija: *Jurydychni nauky*. 2020. Tom 31 (70). № 1. С. 177-180. DOI: <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.1/31>

6. Taran O.S. Prymushuvannja do shljubu: simejno-pravovyj aspekt. Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union: collective monograph. Riga: Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. Part 2. P. 972–989. DOI: 10.30525/978-9934-588-43-3/2.21

7. Konstytucija Ukrai'ny: Zakon Ukrai'ny vid 28 cher. 1996 r. № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

CERTAIN ASPECTS OF COMPULSION OF MARRIAGE IN CONDITIONS OF MARTIAL STATUS

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: k_kpipp@ukr.net

*The purpose of this article is an analysis of forced martial law and the development of theoretical and practical recommendations to combat this phenomenon. **Methods:** general and special scientific (special) were used to achieve a certain goal. The use of these methods allowed to outline the problems of coercion in marriage in terms of criminal law and criminology. **Results:** in the pre-war period, the statistics of forced marriage were low, due to a number of factors: low awareness of the population and law enforcement officers about the existence of this legal structure; natural high latency of such offenses that have a certain relation to the sexual sphere; lack of clear methodological recommendations on the specifics of the investigation of this category of criminal offenses; the presence of archaic social attitudes about the role of women in the family. Insufficient attention of clergy and civil registry officials to whether the desire to marry is a valid expression of the will of the parties, or arose as a result of coercion. In the context of armed aggression, several additional questions arise. The first is forced marriages with local women, which are committed by enemy soldiers, in conditions of armed aggression. Taking advantage of the de facto impossibility of establishing the actual marital status of brides, disconnection from state registers and threats with the use of weapons by the occupier, many servicemen «married» in the occupied territories for the second, third or even fourth time. It is also worth noting that during martial law there are certain features of marriage registration. First of all, the marriage registration procedure has been accelerated, it is registered mostly on the day of application. At the same time, even the procedure for expedited marriage registration is not available to many in hostilities. In such cases, the Family Code of Ukraine allows for the recognition of a marriage registered in accordance with a religious ceremony. However, the observance of the principles of voluntariness and monogamy essentially remains the responsibility of the bride and groom, because the priest can not verify the accuracy of such data.*

Key words: criminal offense; marriage; coercion; marriage age; cohabitation without marriage.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2022